Article

IJOKS

International Journal of Kurdish Studies
(ISSN:2149-2751)
4 (1), pp. 140 – 152
http://www.ijoks.com

Freedom in Kurdistan Society – In the light of social contract theory John Locke

***Asrin Zrar QADER*[1]**

Received: Feb 01, 2017 **Reviewed**: Nov 21, 2017 **Accepted**: Dec 07, 2017

Abstract

The notion of freedom as reaction against oppression and injustice returns to Seventeen and eighteen century. At that time European philosophy concerned with individual rights, particularly after France revolution freedom was a concept which was placed in the constitutions, besides of America independence revolution and writing constitution based on the individual freedoms. Because freedom is related to law, therefore, free society is a society in which ruling law, human rights and freedom are respected. (Hegal) said that the only thing I am not free from it is my freedom.This makes clear that fact there is nobody who surrenders willingly to his inextricable and essential right which is freedom. Free individual means free thought, free thought and behavior lead to invention and change toward progress and civilization. (John Locke) who is considered as forefather of the idea of civil society believes that it is necessity for creating a civil society human rights and public freedoms should be guaranteed.

Keywords: Kurdistan Society, Freedom, Human Rights, Law, Social Contract.

Recommended citation:
Qadeer, A.Z. (2018). Freedom in Kurdistan Society - In the light of social contract theory John Locke. *International Journal of Kurdish Studies 4 (1),* 140 – 152. DOI: 10.21600/ijoks.383393

[1] Lecture, Department of Sociology, College of Arts, Salahaddin University- Erbil, Kurdistan Region- Iraq. E.mail: asrin.qader@su.edu.krd

ئازادی لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا- لەبەر رۆشنایی تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی جۆن لۆك[2]

م. ئەسرین زرار قادر

پێشەکی

ئازادی مافێکی بنچینەیی و بەهادارە، پەیوەستە بە سروشتی مرۆڤ، بۆیە هەمیشە پاراستنی بە پرسێکی گرنگ و هەستیار دادەنریت لەسەر ئاستی تاك، گرووپ و کۆمەڵگەکان. مرۆڤ ئەو بوونەوەرە جیایەیە کە خاوەن عەقڵ و زمانە بۆئەوەی بیربکاتەوە و بۆچوونەکانی دەرببڕێت. واتە ئازادە لە گوتار و کردارەکانی وەك مافێکی سروشتی بنچینەیی. مرۆڤایەتی بەدرێژایی قۆناغە مێژووییەکان تا گەیشتن بە رۆژگاری ئێستا لە هەوڵی سەلماندنی ئەو راستییە دایە کە مافی ئازادی بە هەموو جۆرەکانییەوە، بابەتێکی تیۆری رووت نییە بە بەخشین یان بەدەستهێنان گوزارشتی لێبکرێت، بەڵکو بەشێکی جیانەکراوەی پێکهاتەی رۆحی و کرداری خودی کەسەکانە؛ بەو مانایەی لەدایکبوونی ئازادانەی کەسێك، ئازادی دەکاتە جەوهەری بوون. واتە بوون و ئازادی تەواوکەری یەکترن. مرۆڤی ئازاد خاوەنی هزری نوێ و ئازادە، ئەمەش بۆخۆی هەوێنی ئەفراندن و داهێنانە کە دواجار کۆی هزر و توانا ئازادەکان بەدیهێنەری گەشەکردن و پێشکەوتنی کۆمەڵگەن. لە سەدەکانی کۆن و ناوەڕاست ئەوروپا بەتایبەتی و مرۆڤایەتی بەگشتی، تیایاندا مافی ئازادییە گشتییەکان پێشێلکراو بوو کە تەنها هەندێك چین و توێژی تایبەتی کۆمەڵگە مافی پیادەکردنی ئازادییەکانیان هەبوو، بەڕادەیەك توێژەکانی منداڵان و ژنان لە ریزی کۆیلەکان دادەنران و لە سادەترین و سەرەکیترین مافەکان کە ئازادی یەکێکیانە بێبەشکرابوون، بۆیە فەیلەسوف و تیۆرڤانانی ئەو سەردەم و بەتایبەتیش بیرمەندانی سەدەکانی حەڤدە و هەژدە لە تیۆرەکانیاندا زیاتر پێداگیرییان لەسەر پێویستییێتی دەستەبەرکردن و پاراستنی مافە مەدەنی و سیاسییەکان کردبوو. بیرمەند و تیۆرڤانی بەریتانی (جۆن لۆك) لە تیۆری (گرێبەستی کۆمەڵایەتی) بە روونکردنەوە و شیکردنەوەی ژیانی مرۆڤ لە دۆخی سروشتیدا، بۆچوونەکانی خۆی سەبارەت بە ئازادی و رزگاربوونی تاکەکەس لە ستەمەکانی سیستمی فەرمانڕەوایی رەها خستۆتەڕوو.

لەم توێژینەوەیەدا هەوڵدراوە شیکرنەوە بۆ رەوش و بارودۆخی هەنووکەیی مافی ئازادی لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا بکرێت، بە گەڕانەوە بۆ بۆچوونەکانی (لۆك) سەبارەت بە مافی ئازادی و چۆنییەتی گەیشتنی مرۆڤ بە ئازادی مەدەنی هەروەها رۆڵی حکومەت لە پاراستنی ئەو مافەدا بەو شێوەیەی کە لە ناوەڕۆکی تیۆری گرێبەستە کۆمەڵایەتییەکەیدا هاتووە. جێی ئاماژەیە ئەم توێژینەوەیە سەرەڕای پێشەکی پێکهاتووە لە رەگەزە سەرەکییەکان و میتۆدۆلۆژیایی توێژینەوەکە هەروەها تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی (جۆن لۆك) و شیکردنەوەی رەوشی مافی ئازادی لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا دەگرێتەخۆ، لە کۆتاییشدا دەرئەنجام و راسپاردە و پوختەی توێژینەوەکە بە زمانی ئینگلیزی خراونەتەڕوو.

١/ رەگەزە سەرەکییەکان و میتۆدۆلۆژیایی توێژینەوەکە

چوارچێوەی میتۆدۆلۆژیا و رەگەزە سەرەکییەکانی ئەم توێژینەوەیە ئەمانەی خوارەوە دەگرێتەوە:

١-١کێشەی توێژینەوەکە

خاڵی دەستپێکی هەر توێژینەوەیەکی زانستی ئەو بابەتەیە کە وەك کێشەیەك یان پرسێکی ئاڵۆز لە هزر و خەیاڵی توێژەردا گەڵاڵەدەبێت و دواجار بە چەند پرسیارێکی سەرەکی گوزارشتی لێدەکرێت. پرسی مافی ئازادی ئەو کێشە جیهانییە بەردەوامەیە کە بەشێکی زۆری مرۆڤایەتی و کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی سەرقاڵکردووە. لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا کێشەی بنەڕەتی ئازادی لە چۆنییەتی پیادەکردن، رادە و ئاستی ئەو مافە دایە، سەرەڕای بە یاساییکردنی وەکو مافێکی سەرەکی مرۆڤ، کەچی سستی دەستەبەری یاسایی و بێهێزی رێ و شوێنەکانی پاراستنی، ئاستی پێشێلکارییەکانی زیاتر کردووە. دەکرێت کێشەی ئەم توێژینەوەیە لەم پرسیارە سەرەکییانەوە دەست پێبکات، لە کاتێکدا ئازادی مافێکی بنچینەیی

[2]- ئەم توێژینەوەیە بەشێکە لە تێزی دکتۆرا بەناونیشانی (رۆڵی دامەزراوە نیشتیمانییەکان لە پاراستنی مافەکانی مرۆڤ) بەسەرپەرشتی (پ.ی. د. سەلیم پەتروس ئیلیاس)، وەک مەرجێک بەر لە تەواوکردنی تێزەکە پێویستە بڵاوبکرێتەوە.

مرۆڤە ئایا هاووڵاتییان لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا بەپێی سنووربەندە یاساییەکان دەتوانن پیادەی مافی ئازادی بکەن بە هەموو جۆرەکانییەوە؟ ئایا لە مافی ئازادیدا یەکسانن؟ ئایا بۆچی و چ جۆرە ئازادییەك بە یاسا رێکخراوە؟ ئایا هاووڵاتییان بەرادەی پێویست هۆشیارن و لە مانای ئازادی تێگەیشتوون؟ ئایا حکومەت و دەسەڵاتی سیاسی توانا و هزری ئازاد پەسنددەکەن؟ بە پشتبەستن بەو بنەمایەی کە ئازادی مافێکی یەکسانە بۆ هەمووان، هەر بەو شێوەیەی کە (لۆك) لە تیۆرەکەیدا جەختی لەسەر کردووەتەوە، لەم توێژینەوەیەدا هەوڵدراوە روونکرنەوەی پێویست بۆ ئەم پرسیارانە بخرێتەڕوو.

١-٢ گرنگی توێژینەوەکە

تیشك خستنەسەر رەوش و بارودۆخی هەنووکەیی سەبارەت بە مافی ئازادی لە کۆمەڵگەی کوردستانی، بە پشتبەستن بە تیۆری زانستی و شیکرنەوەی کۆمەڵایەتی و یاساییانە بۆ ئەو بارودۆخە گرنگی زانستییانەی ئەم توێژینەوەیە دەردەخات.

١-٣ ئامانجەکانی توێژینەوەکە

ئامانجەکانی پشت ئەنجامدانی ئەم توێژینەوەیە ئەمانەی خوارەوەن:

•ئایا هاووڵاتییان لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا دەتوانن پیادەی مافی ئازادی بکەن؟

• ئایا هەموو هاووڵاتییان یەکسانن لە مافی ئازادیدا؟

•ئایا بۆچی و چ جۆرە ئازادییەك بە یاسا رێکخراوە؟

•ئایا دەسەڵاتی سیاسی هزری ئازاد پەسنددەکات؟

١-٤ میتۆدی توێژینەوەکە

ئەم توێژینەوەیە بە شێوازی شیکاری رەخنەگرانە بە پشتبەستن بە میتۆدی (شیکاری ناوەڕۆك) رادە و ئاستی مافی ئازادی لە کۆمەڵگەی کوردستانی هەڵسەنگاندووە، بە گەڕانەوە بۆ تیۆری (گرێبەستی کۆمەڵایەتی) لەلای (جۆن لۆك)، بە تیشك خستنەسەر بنەمای یەکسانی لە مافی ئازادیدا بۆ هەمووان. میتۆدی (شیکاری ناوەڕۆك) بۆ توێژینەوە لە رەفتاری مرۆیی، دیاردە و کێشە کۆمەڵایەتییەکان بەکاردێت بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ، لە رێگای پشتبەستن بە بەڵگەنامە، بیرەوەری، گوتار و ئەرشیف...تد. زانایان (ولیەم کوود و بی هات) لە کتێبی (طرق البحث ألإجتماعی) پێناسەی ئەم میتۆدەیان کردووە بەوەی لە لێکۆڵینەوەی وتار و توێژینەوە کۆمەڵایەتییەکان بەکاردێت بە شێوازی شیکاری بە گەڕانەوە بۆ دەستەواژە، زاراوە، بیروبۆچوون و وشەکان کە توێژەر لە رێگای لێکۆڵینەوەی ئەمانە دەگاتە هۆکار و تەوەرە بنچینەییەکان و ئاشنا دەبێت بەو بارودۆخ، هۆکار و پاڵنەرانەی وای لە توێژەر کردووە بگاتە دەرئەنجامی توێژینەوەکەی. (الحسن، 2005، ص162،163)

١-٥ چەمکەکانی توێژینەوەکە

دەکرێت لە چەند پێناسەیەکدا چەمکە سەرەکییەکانی ئەم توێژینەوەیە روون بکەینەوە کە ئەمانەی خوارەوەن:

•مافەکانی مرۆڤ

مافەکان کۆمەڵێك بەهای دیاریکراو و جێگیرن کە سروشتی یان دانراون بەپێی یاسا، بەشێکی دانەبڕاون لە سروشت و بوونی مرۆڤ. بیرمەندی سیاسیی بەریتانی(هارۆڵد لاسکی)پێی وایە ماف حاڵەتێکی یامەتیدەرە لە دروستکردنی کەسێتی مرۆڤ، وایلێدەکات ببێتە شێوە و رووخسارێکی تەواو.(یحیی، 2009، ص17) مافەکانی مرۆڤ بریتین لە دەستەبەرکردن و پاراستنی مانای مرۆڤایەتی لە بوارە جیاوازەکانی سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی و کولتووری.(قرقور، 2010، ص27) لە گۆشەنیگای تیۆری مافی تاکەکەسی، مافەکانی مرۆڤ بریتین لە کۆمەڵێك مافی سروشتی کە تاك هەیەتی پێش دروستبوونی دەسەڵات، بەڵکو بنەمای بوونی دەسەڵات بریتییە لە پاراستنی ئەو مافانە و لەناوبردنی ناکۆکییەکانی نێوان تاکەکان لە کاتی پیادەکردنی مافەکانیان هەروەها رێگریکردن لە بەرهەڵستی و دژێیکی کە لە رێگای بەکارهێنانی ئەو مافانەدا روودەدەن کە لە گرنگترینیان مافی یەکسانی و ئازادی تاکەکەسییە.(خالد، 2012، ص22،23) پێناسەی رێکاری بۆ چەمکی مافەکانی مرۆڤ لەم توێژینەوەیەدا بەم شێوەیە: مافەکانی مرۆڤ ئەو پابەندییە

یاساییە نێودەوڵەتیانەن کە پێویستە لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستان- عێراق و دەسەڵاتی سیاسیی کوردی پەرەپێدراو و پارێزراوبن بۆ هاووڵاتییان لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا، بەچاوپۆشین لە جیاوازییەکانی جێندەری، کولتووری، نەتەوەیی، بیروباوەڕی تد... کە دەستەبەربوونی ئەو مافانە بنەمای رێزگرتن و بەهاداری مرۆڤ لەسەر هەمووان بسەپێنێت.

•ئازادی

ئازادی ئەو مافە بەهادارەیە کە مانای بوونی مرۆیی تەواودەکات، بەبێ ئازادی مرۆڤ ناتوانێت گوزارشت لە کەسێتی راستەقینەی خۆی بکات، هەروەکو (بیرگسۆن) وایدەبینێت مرۆڤ ئازاد نابێت تەنها لە کاتێکدا نەبێت کە کردارەکانی مۆرکی کەسێتی خۆی پێوەبێت.(ئیبراهیم، 2013، ص35) ئازادی یەکێکە لەو چەمکانەی کە پێناسەکردنی کارێکی ئاسان نییە و لە نێوەندە فەلسەفی و هزرییەکاندا مشتومڕێکی زۆری لەسەرە. فەیلەسوف و بیرمەندی فەڕەنسی (مۆنتسکیۆ) لە سادەترین و پڕماناترین پێناسەدا بۆ ئازادی پێی وایە ئازادی بریتییە لەوەی تاکەکان ئەوەی دەبێ بیانەوێت، بیانەوێ و ئەنجامی بدەن و ئەو شتانەی نایانەوێت ناچارنەکرێن بە ئەنجامدانی. بەو مانایەی مرۆڤ مافی ئەوەی هەبێ هەر کارێك ئەنجامبدات کە یاسا مۆڵەتی پێداوە و ئەوەشی یاسا قەدەغەی کردووە و لەبەرژەوەندی ئەوی نەزانیوە ناچار بە ئەنجامدانی نەکرێت.(مونتسکیو، 1953، ص226،225) بە بۆچوونی (ڤۆڵتێر) ئازادی بریتییەلە وابەستەبوون بە یاسا و بەجێهێنانی. لەلای (هیگڵ) ئازادی مرۆڤ دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە، چونکە پێویستییەکی بنچینەیی تاکەکانە و لە رێگای هەوڵی بە کۆمەڵییەوە دەستەبەردەبێت.(جەهانبەگلوو، 2009، ل185،113) ئازادی بەهایەکی کۆمەڵایەتی ئەرێنییە، مافی هەڵسوکەوتکردنی بێ کۆت و بەند دەبەخشێت بە تاك و گرووپەکان، بەمەرجێك ئەم مافانە زیان بە مافەکانی ئەوانی دیکە نەگەیەنن و لەگەڵ دیسپلین، یاساکانی کۆمەڵگە، رێنمایی، نموونە و داب و نەریتەکانیدا یەکترنەبڕن.(ئەلحەسەن، 2012، ل12) دەکرێت پێناسەی رێکاری لەم توێژینەوەیەدا بۆ چەمکی مافی ئازادی بریتیبێت لەو مافە بنچینەییەی کە هاووڵاتییان لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا بە شێوەیەکی یەکسان، بەپێی سنووربەندە یاساییەکان، بۆیان هەیە پیادەی بکەن بەبێ هیچ جۆرە رێگری و ناچارکردنێك کە نەبێتە هۆکاری ئازار گەیاندن و بەرتەسکردنەوەی ئازادی ئەوانی دیکە.

•کۆمەڵگە

گردبوونەوەی کۆمەڵایەتییانەی بەردەوامی کۆمەڵێك خەڵك لەسەر پارچە زەوییەکی دانپێنراو و دیاریکراودا، بە کۆمەڵگە ناودەبردرێت. پێناسەی زۆر و جۆراوجۆر بۆ ناساندنی کۆمەڵگەی مرۆیی کراوە بۆ نموونە، کۆمەڵگە بریتییەلە سستمی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان کە لە نێوان تاکەکەسەکاندا هەیە یاخود کۆمەڵە کەسێکن بەشێوەیەکی کەم تا زۆر رێکخراون و ئەندامەکانی بەیەکەوەبەستراون هەروەها خاوەن کولتووری تایبەتن.(موحسنی، 2006، ل86) دەکرێت کۆمەڵگە بریتیبێت لە سستمێکی کۆمەڵایەتی بەردەوام لە مانەوەدا کە خاوەن هێزی تایبەتە و جۆری رەگەزی و پێکهاتەی جیاوازی تەمەنی، پیشەیی و چینایەتی جۆراوجۆر دەگرێتەوە.(الصقور، 2009، ص270) بەپێی بابەتی ئەم توێژینەوەیە چەمکی کۆمەڵگەی کوردستانی بریتییەلە نیشتەجێبوون و پێکەوە ژیانی کۆمەڵێك پێکهاتەی نەتەوەیی و ئایینی جیاواز، لە سنوورێکی جوگرافی- سیاسی دیاریکراودا کە کولتووری تایبەت و کۆمەڵێك ئامانجی هاوبەش کۆیاندەکاتەوە.

٢/ تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی (جۆن لۆك) و شیکردنەوەی رەوشی مافی ئازادی لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا

لەم بەشەدا لەسەر بنەمای خستنەڕووی تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی (جۆن لۆك) خوێندنەوەیەکی بابەتییانە بۆ بارودۆخی مافی ئازادی هاووڵاتییان لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا کراوە.

تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی بەشێوەیەکی گشتی کاریگەری بەرچاوی هەبوو لە بەرەوپێشبردنی رەوشی کۆمەڵایەتی و سیاسی کۆمەڵگای ئەوروپی لە سەدەی حەڤدە. بڵاوبوونەوەی بیرۆکە و رێنماییەکانی قوتابخانەی یاسای سروشتی کاریگەری هەبوو لەسەر بیرمەندانی سەدەکانی حەڤدە و هەژدە کە لەسەر دوو بیرۆکەی سەرەکی وەستابوون: یەکەمیان- خاوەندارێتی تاك بۆ مافە سروشتییەکانی بەهۆی سروشتە مرۆڤایەتییەکەی، دووەمیان- بوونی دۆخی سروشتی کە مرۆڤ تیایدا بە ئازادی ژیاوە پێش درووستبوونی دەوڵەت. تیۆرڤانانی گرێبەستی کۆمەڵایەتی لەو بیرۆکەیە ووردبوونەتەوە و پرسیاریان کردووە، چۆن مرۆڤ لە دۆخە سروشتییەکەی دەرچووە بۆ ئەوەی ببێتە ئەندامێکی دەوڵەت؟(مجذوب، 2014، ص48،47) لە دۆخی سروشتیدا کە تاك ئازادی رەهای هەبووە، بە بەردەوامبوونی ئەم دۆخە نەیتوانیوە بەردەوامی بە ژیانی کۆمەڵگە بدات. ئەم تیۆرڤانانە گفتوگۆیان لەسەر ئەوەبوو کە تاکەکان ناتوانن بەشێوەیەکی

هەماهەنگی لەگەڵ یەکدیدا بژین بەبێ سنووردارکردنی ئازادییەکانیان و پەیرەوکردنی ڕێکخستنێکی مەدەنی بۆ کارلێکی ئاشتیيانەی نێوانیان کە دەبێتە هۆی کەڵەکەبوونی جۆرێك دەسەڵات لە شێوەی دەوڵەت.(Welch, 2012, p.3) ئەوان باوەڕیان وابووە دەوڵەت دروست نەبووە، بەڵکو ئەنجامی ڕێککەوتنی گرێبەستێکە لە نێوان خەڵك کە بەپێی ئەو ڕێککەوتنە، لە دۆخی سروشتی دەرچوونە بۆ دروستکردنی کۆمەڵگەیەکی سیاسی، واتە دەوڵەت.(جرار،2012، ص155) کەواتە گرێبەستی کۆمەڵایەتی بریتییەلە ڕێککەوتنی نێوان فەرمانڕەوا و فەرمانبەسەرکراو کە لایەنی یەکەم کار لەسەر دەستەبەرکردنی مافەکانی لایەنی دووەم دەکات لە بەرامبەر پابەندبوون بە ئەرکەکانیان و ملکەچبوون بۆ بڕیارە گشتییەکان.(الربیعي، 2011،ص29) دەکرێت بڵێین تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی، وەك ئەنجامی پەرچەکردار بەرامبەر بە (تیۆری مافی خودایی) دەرکەوت؛ ئەو تیۆرەی مافی ڕەهای بەخشیبووە دەسەڵاتی فەرمانڕەوا و سستمی پاشایەتی ئەوروپاش بە دەرفەتێکی زانیبوو بۆ پەرەپێدانی مافی ڕەهای دەسەڵاتەکانی.

۲-۱ پوختەی تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی (جۆن لۆك 1632- 1704)

تێڕوانین و بیرۆکەکانی فەیلەسوف و بیرمەندی بەریتانی (جۆن لۆك) دەربارەی مافەکانی مرۆڤ، یاسا و سستمی فەرمانڕەوایی کاریگەری بەرچاویان هەبووە لەسەر شێوازی فەرمانڕەوایی و بارودۆخی سیاسی بەگشتی. (لۆك) بە یەکێك لەو فەیلەسوفە دیارانە دادەنرێت کە بەشداری گرنگی هەبووە لە مێژووی دروستکردنی کۆمەڵگەی مەدەنی و ڕەخنەگرتن لە سستمی فەرمانڕەوایی پاشایەتی ڕەها، پێی وابوو دەسەڵاتی خەڵك لەسەرووی دەسەڵاتی فەرمانڕەوایەتییە. (لۆك) لە کتێبی (دوو نامە دەربارەی فەرمانڕەوایەتی-1690) تێڕوانینەکانی بۆ دۆخی سروشتی، یاسای سروشتی، گرێبەستی کۆمەڵایەتی، چۆنییەتی دروستبوونی دەوڵەت و بونیادنانی کۆمەڵگەی مەدەنی خستوتەڕوو. پێی وابوو دۆخی سروشتی حاڵەتی جەنگ و ململانێ نەبووە، بەڵکو تاکەکان چێژیان لە ئازادی، یەکسانی و ئارامی وەرگرتووە، چونکە لە سروشتدا کەس مافی لە کەسێکی دیکە زیاتر نەبووە هەروەها عەقڵی سروشتییش وا فێریکردوون، لەبەرئەوەی هەموویان ئازاد و یەکسانن، نابێت کەس زیان بە ژیان و ئازادییەکانی ئەوانی دیکە بگەیەنێت. (Locke, 1977,P.4)

(لۆك) لەم تێڕوانینانەی بۆ دۆخی سروشتی، تیشك دەخاتەسەر کۆمەڵێك بابەتی گرنگ. ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە

مرۆڤ خاوەنی کۆمەڵێك مافی سروشتییە وەك ژیان، ئازادی، یەکسانی، پارێزراوی جەستەیی و خاوەندارێتی تد..... . ئەو مافانە پارێزراو دەبن ئەگەر هەمووان پابەندی یاسای سروشتی بن، سەرەڕای ئەوەش پێی وابووە بوونی یاسای سروشتی بەس نەبووە بۆ ئەوەی دۆخی سروشتی لەگەڵ ژیانی مرۆڤ و بەردەوامبوونی گونجاوبێت، چونکە مرۆڤ بۆ ئەوە دروستنەبووە بەتەنهایی بژیێت، بۆیە لەبەر هەندێك پابەندی بەهێز تێکەڵ بە ژیانی کۆمەڵگە بووە. کۆمەڵگەی سیاسی (مەدەنی) ئەو کاتە دەستەبەردەبێت کە تاکەکان دەستبەرداری مافە سروشتییەکانیان بن لە بەرامبەر یاسایەکی گشتی و دەسەڵاتێکی دادوەری کە ئەرکی پاراستنی ئەو مافانە و سزادانی سەرپێچیکاران بگرێتە ئەستۆ، لە کاتێکدا لە دۆخی سروشتیدا ئەو ئەرکە لە ئەستۆی چەند کەسێك بووە.(Locke, 1967, sec.77-78)

ناوەڕۆکی گرێبەستی کۆمەڵایەتی بەڕای (لۆك) ڕێککەوتنی واژووکراوی نێوان دوو لایەنە، هاووڵاتییان لەلایەك و دەسەڵاتی فەرمانڕەوا (حکومەت) لەلایەکی دیکە؛ بۆ پێکهێنانی کۆمەڵگەیەکی سیاسی لە پێناو دروستکردنی ڕێکخستنێك کە بتوانێت یاسا پراکتیزە بکات، بەمەبەستی پاراستن و پەرەپێدانی ماف و ئازادییەکانی هاووڵاتییان. ملکەچی کۆمەڵگە بۆ ئەو دەسەڵاتە و پابەندبوون بە بڕگەکانی ڕێککەوتنەکە، حکومەت (دەوڵەت) ناچاردەکات بە پابەندبوون بە دەستەبەرکردنی مافەکانی تەواوی هاووڵاتییان. ئەگەر حکومەت بڕگەکانی گرێبەستە واژووکراوەکەی پێشێلکرد، ئەوە گرێبەستەکە هەڵدەوەشێتەوە و هاووڵاتییان (گەل) مافی ئەوەیان هەیە لایببەن و حکومەتێکی دیکە دروستبکەن کە پابەندی پاراستن و ڕێزگرتنی مافەکان بێت.(Locke, 1967, sec.96)

ئەو خاڵە گرنگەی (لۆك) لە تیۆرەکەیدا جەختی لەسەر کردۆتەوە، مافی بڕیاردان و بەشداریکردنی هاووڵاتییانە لە ژیانی سیاسیی و دروستکردن و هەڵبژاردنی دەسەڵاتی فەرمانڕەوایەتی، ئەمەش سستمی دەسەڵاتدارێتی ڕەها ڕەتدەکاتەوە. بۆیە پێداگیری لەوە کردووە کە دەسەڵاتی یاسادانان بە تەنها بەرزترین دەسەڵاتی دەوڵەت نییە، بەڵکو پیرۆزە و بە هیچ شێوەیەك ناکرێت بگۆڕدرێت لەلایەن ئەو کەسانەی کە کۆمەڵگە ئەو ئەرکەیان پێدەسپێرێت. دەسەڵاتی باڵا ناکرێت ستەمکار و ڕەها بێت لە هەڵسوکەوتکردن لەگەڵ هاووڵاتییانی، چونکە هەر کەسێك دەسەڵاتێکی لەم شێوەیەی هەبێت بۆ وێرانکردنی ژیان و دەستبەسەرداگرتنی خۆی یان کەسانی دیکە بەکاریدێنێت، بەڵکو دەسەڵاتی یاسایی

تەرخانکراوە لە پێناو پاراستنی بەرژەوەندی گشتی کۆمەڵگە و پێویستە رەچاوی بەندەکانی یاسای سروشتیش بکات. (Locke,1967,sec. 134)

سەبارەت بە مافی ئازادی (لۆك) پێی وابوو مرۆڤ خاوەنی دوو جۆر ئازادییە کە ئەوانیش ئازادی سروشتی بەوەی مرۆڤ ئازادە لە هەر دەسەڵاتێك و ئازادی مەدەنی کە لەسایەیدا تەنها ملکەچی ئەو دەسەڵاتە دەبێت کە رەزامەندی پێبەخشیوە. ئەوەی روونکردۆتەوە کە پابەندی هاووڵاتییان بۆ پەیڕەوکردن لە یاسادا تەنها دەتوانرێت لە رێگای رەزامەندی کەسی هاووڵاتی بۆ دەسەڵاتی یاسا دروستبکرێت. واتە هەوڵیداوە رەوایەتی بە دەسەڵاتی دەوڵەت ببەخشێت، ئەنجامی ئەمەشی لە تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی بۆ دەرکەوت کە پاساوەکانی بوونی دەوڵەت و پابەندی دوو لایەنەی نێوان دەوڵەت و هاووڵاتییانی تێدا خستەڕوو.(Dunfee et al, 1999, pp.14-33) سەبارەت بە ئازادی ئایین و بیروباوەر(لۆك) پێی وابوو دەوڵەت و کڵێسا لەیەکتردابڕاو نین، بەڵام هەریەکەیان لە بواری تایبەتی خۆیاندا دەبێت کاربکەن، دەسەڵاتی سیاسیش نابێت لە دوو سەرچاوە دەربچێت، پێویستە دەوڵەت ئایین بەڕێوەبەرێت. کەس ناتوانێت باوەڕ بە ئایین و ئایینزایەکی بەزۆر سەپێنراو بێنێت. بۆیە هەموو ئایین و بیروباوەڕە جیاوازەکان رێگەپێدراون. لێبووردەیی لە نێوان ئەو کەسانەی ئایینیان جیاوازە، عەقڵ پێی رەزامەندە، کێشەکان لە جیاوازی بیر و بۆچوونەکان نییە کە ئایینەکان ناتوانن خۆیانی لێ لابدەن، بەڵکو لە نەبوونی لێبووردەییە بەرامبەر ئەوانەی کە بۆچوونیان جیاوازە.(لۆك، 2011، ل59،40)

٢-٢ شیکردنەوەی رەوشی مافی ئازادی لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا

دوای خستنەڕووی پوختەی ناوەڕۆکی تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی لەلای (لۆك) لەبەر رۆشنایی ئەو بنەمایەی کە پێی وایە (خەڵکی هەموویان ئازادن، لەژێر رۆشنایی یاسادا، لە مافی ئازادیشدا یەکسانن) بارودۆخی ئازادی هاووڵاتییان لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا دەخەینەڕوو.

(لۆك) لە تیۆرەکەیدا جەخت لەسەر مافێکی بنچینەیی دەکات کە پەیوەستە بە سروشتی مرۆڤ و پێکهاتەیەکی جەوهەری بوونی مرۆییە، بەهۆی مرۆڤبوونەوە، ئەویش بریتییەلە مافی (ئازادی)، بەڵام سنووردار و لە هەمان کاتدا یەکسان بۆ هەمووان. ئەو ئاماژەیەی (لۆك) بۆ ئازادی سنووردار بەپێی یاسا، رۆڵێکی کاریگەر و گەورەی گێڕاوە لە دەرکەوتن و گرنگیدان بە دەستوور لە سەرەتاکانی سەدەی هەژدە لە ئەوروپا و ئەمریکا بەتایبەتی بە تیشك خستنەسەر بیرۆکەکانی یاسای سروشتی، گرێبەستی کۆمەڵایەتی و مافەکانی مرۆڤ؛ لە وابەستەیی نێوان دەستوور و سستمی دیموکراسی لە فەرمانڕەواییدا.

رێبازی دەستووری کۆن، کاریگەربووە بە دەستووری ساڵی (1787) ی ئەمریکا کە لەسەر بنەمای ئازادی تاکەکەسی دانرابوو هەروەها راگەیەنراوی فەرەنسی بۆ مافەکانی مرۆڤ و هاووڵاتی (1789) پشتبەستوو بووە بەهەمان بیرۆکەی پەیوەندی نێوان دەستوور و سستمی دیموکراسی کە لە ماددەی (16)دا جەختی لەوە کردۆتەوە؛ هەر کۆمەڵگەیەك نەتوانێت مافی تاکەکانی دابینبکات و سوود لە بنەمای جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان نەبینێت، ئەوە کۆمەڵگەیەکی بێ دەستوورە. ئەم تێگەیشتنە کە بە درێژایی سەدەی نۆزدە بەردەوامبووە، ئەو دەرئەنجامە هزریەی لێکەوتۆتەوە کە رەهایی و بە پیرۆزدانانی ئازادییەکان بەبێ بوونی دەسەڵاتێك کە پیادەکردنی رێکبخات، دەبێتە هۆی روودانی گێرەشێوێنی. هەربۆیە زانای فەڕەنسی (مۆریس هۆریۆ Maurice H.) دەستووری ناساندووە بەوەی کە بریتییەلە ((هونەر یان رێسای رێکخستنی ئازادی)). لە سەرەتای سەدەی بیستەم ئەم بیرۆکەیە گۆڕانی بەسەرداهات، بە واتایەکی دی دەستوور پێویستییەك بوو بۆ هەر وڵاتێك جا سستمە سیاسییەکەی فەرمانڕەوایەتی دیموکراسی بووبێت یان رەها، بەپێی رێبازی دەستووری نوێ، چونکە دەستوور بریتییەلە رێکخستنی دەسەڵات. لە کۆی ئەو دوو بیرۆکەیە (ئەندریە هۆریۆ Andre H.) بەو بڕوایە گەیشت کە چییەتی و گرنگی سەرەکی رێسای دەستووری، دۆزینەوەی رێگە چارەیەکی گونجاوە لە نێوان دەسەڵات و ئازادی، لەبەرئەوە پیادەکردنی دەسەڵات مەبەستێك نییە، بەڵکو بریتییەلە ئامرازێك بۆ هێنانەدی بەرژەوەندی هاووڵاتییان هەروەها ئازادی مافێکی رەها و بێ سنوور نییە، بەڵکو کۆنترۆڵی دیاریکراوی هەیە بۆ پیادەکردنی بە رێگای دەسەڵاتێکی رێکخراو، ئەگەر وانەبێت دەگۆڕێت بۆ گێرەشێوێنی.(الطهراوی، 2007، ص297،296،295) کەواتە دەستوور نە بۆ سنووربەندی ئازادی و نە بۆ رێکخستنی دەسەڵاتە بەتەنها، بەڵکو کۆمەڵێك رێسای یاساییە بۆ دروستکردنی هاوسەنگی و رێککەوتن لە نێوان دەسەڵات و ئازادی.

ئەم بۆچوونانە لەژێر کاریگەری بیرۆکە سەرەکییەکەی (لۆك)ە، لەبارەی ئازادی سنووردار و ڕێکخراو بە یاسایەکی دیاریکراو، چونکە پێچەوانەی ئەو بارودۆخە مافەکانی مرۆڤ و ئاسایشی ژیان و گیانی هاوولاتییان بۆی هەیە بکەوێتە مەترسییەوە. ئەم بیرۆکەیەی (لۆك) لە (ڕاگەیەندراوی جیهانی مافەکانی مرۆڤ-1948) جەختی لەسەر کراوەتەوە کە لە بەندی (1)دا هاتووە ((هەموو مرۆڤەکان بە ئازادی لە دایك دەبن و یەکسانیشن لە کەرامەت و مافدا....))(حکومەتی هەرێمی کوردستان،2006، ل1). بە بۆچوونی (لۆك) مرۆڤ ئازادی سروشتی گۆڕیوەتەوە بە ئازادی مەدەنی، کاتێکیش باس لە ئازادی مەدەنی دەکرێت، دەبێت کۆمەڵگەیەکی مەدەنی- دیموکراسی بوونی هەبێت کە یاسا فەرمانڕەوایەتی بکات؛ ژیان، ئازادی و تەواوی مافەکانی هاوولاتییان تیایدا بە یاسا دیاریکراو، دەستەبەر و پارێزراوبن. هەروەکو (ئیلیاس مەڕقس) وای بۆ چووە ناکرێت قسەیەك لەبارەی ئازادییەوە بکرێت بەبێ قسەکردن لەبارەی عەقڵ، ماف، یاسا، کۆمەڵگە، دەوڵەت، تاك، نەژاد، شوناس، کار و بەها هەروەها ناکرێت لەبارەی دیموکراسییەوە بدوێین بەبێ چەمکی دەوڵەت و دەوڵەتی دیموکراسی بەبێ قسەکردن لەبارەی پێشکەوتن و گوزەرانی خەڵك...(الربیعی، 2011، ص53،54) ئاخۆ لەو گۆشەنیگایەوە ئازادی لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا بوونێکی بەرجەستەکراوە، یان تەنها وەهمێکە و دوورە لە ڕاستییەوە؟

فەیلەسوفی فەڕەنسی (لاڤێل Lavelle) پێی وایە ئازادی نە دیاردە و ڕووداوە، نە تایبەتمەندی و جۆرێتییە، بەڵکو کردارە. بەومانایەی ناکرێت هەست بە ئازادی بکرێت، تەنها لە ڕێگای ئەو کردارەوە نەبێت کە پێی دێتەدی.(ئیبراهیم، 2013، ل45) ئەگەر ئازادی تەنها کردار بێت، ئەوە بنەمای سەرەکی هەر کردەوەیەك بیرۆکەیەکە. لە کاتێکدا هیچ کەسێك بۆی نییە ڕێگا لە مافی بیرکردنەوەی مرۆڤ بگرێت و سنووورداری بکات، بەڵام مەبەست لە سنوورداركردنی مافی ئازادی دیاریکردنی ئەو ئاستەیە کە هەست، ویژدان، بەها و ڕێزی مرۆڤایەتی بپارێزێت. کەواتە نە دەسەڵاتی سیاسی و نە یاساکان مافی ئەوەیان نییە مرۆڤ لە مافی ئازادی ژیان، ڕادەربڕین و بیروباوەڕ بێبەشبکەن یان بەرتەسکی بکەنەوە، تەنها لەو بارودۆخە نەبێت کە ببێتە هۆکاری بێ ڕێزی و پێشێلکردنی ئازادی ئەوانی دی یان پێچەوانەی ئادابی گشتی بێت بەپێی یاسا.

وەك ئاشکرایە دەستوور بەڵگەنامەیەکە کۆی ئەو ڕێسا دانراوانە لەخۆدەگرێت کە ڕێگا و شێوازی پیادەکردنی

دەسەڵات لە وڵاتدا ڕێکدەخات. هەروەکو (جۆرج سڵ G.Scelle) پێی وابوو ڕێسای یاسای دەستووری بەواتای ڕێسای هاوسەنگی سیاسییە.(الشاوی، 2013، ص103،104) لە کاتێکدا کە بارودۆخی سیاسی لە هەرێمی کوردستان- عێراقدا بە قەیراندا تێپەڕدەبێت، لەپاڵ نەبوونی دەستووردا؛ کۆنترۆڵ و چاودێریکردنی دەسەڵاتی سیاسی و ڕاگرتنی هاوسەنگی سیاسی کارێکی ئاسان نابێت. بۆیە پرسی مافەکانی ئازادی هاوولاتییان هەمیشە لە هەندێك بابەتدا هەستیار و ڕێگە پێنەدراوە. ئەگەر دەسەڵاتی سیاسی ڕێکخراو و سنووردار نەکرێت بە ڕێسای دەستووری، ئەوە ئازادی ڕەهای دەبێت بۆ لەناوبردن و پێشێلکردنی مافی هاوولاتییانی لە هەر پرس و بابەتێك کە بە مەترسی بزانێت بۆ سەرخۆی؛ لە بارودۆخێکی ئاواشدا مافی ئازادی پارێزراو نابێت و یاسا و دەسەڵاتی دادوەریش ڕۆڵیان سست دەبێت. بۆیە پێویستە بەپێی یاسا ئازادییەکان پارێزراوبن و هەمووان یەکسان بن تیایدا بەبێ لەبەرچاوگرتنی جیاوازی جێندەری، نەتەوەیی، ئایینی، کولتووری و پێگەی کۆمەڵایەتی، ئابووری و سیاسی، بەواتایەکی دی کاتێك ئازادی و دەسەڵات بە کۆمەڵێك ڕێسای یاسایی هاوسەنگ دەکرێن، بوارێك نامێنێتەوە بۆ جیاوازیکردن لە مافی ئازادییە گشتییەکانی نێوان دەسەڵاتدارێك و هاوولاتییەکی ئاسایی. ئایا لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا، یاسا توانیویەتی ئەو هاوسەنگییە ڕابگرێت؟ بەواتایەکی دی ئازادی کە مافێکی بنچینەیی مرۆڤە، بەو شێوەیەی کە لە یاسادا پارێزراوە بەکردەوە بۆ هەموو هاوولاتییان وەکو یەکە بەبێ جیاوازی؟

ئازادی بەبێ دەستەبەری یاسایی و ڕێ و شوێنی دیاریکراو بۆ وەرگێڕانی ئەو مافە لە تیۆرەوە بۆ کردار، گرنگییەکی نییە لە ژیانی مرۆڤدا. لە ماددەی (9) بڕگە (1) ی پەیماننامەی نێودەوڵەتی تایبەت بە مافە مەدەنی و سیاسییەکان (1966) هاتووە ((هەموو کەسێك مافی ئازادی و ئاسایشی خۆی هەیە... نابێت کەس لە ئازادی بێبەش بکرێت تەنها بەو هۆکارانە نەبێت کە بە یاسا دیاریکراون.))(UNITED NATIONS, 2016, p.44) لە دەستووری عێراقیدا (2005) لە ماددەی (15)دا هاتووە کە ((هەموو تاکێك مافی ژیان و ئاسایش و ئازادی هەیە)).(دستور جمهوریە العراق، 2005) لە ڕەشنووسی دەستووری هەرێمی کوردستان- عێراقدا، ئەگەرچی تا ئێستا پەسند نەکراوە، بەڵام سەبارەت بە مافی ئازادی لە ماددەی (19) بڕگەی (2)دا هاتووە ((هەموو کەس مافی ژیان و ئازادی هەیە و بە یاسا

نەبێت هیچ کەس لێیان بێبەش ناکرێت یان بەرتەسك ناکرێتەوە.))(پرۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان- عێراق، 2009)

ئازادی مافێکی فرەلایەنە، بە کۆمەڵێك کردەوەی جۆراوجۆر گوزارشتی لێدەکرێت، ئەو ئازادییانە بەپێی ماددەی (38) بڕگەکانی (1,2,3)ی دەستووری عێراق و ماددەی (19) بڕگەکانی (9,10,11)ی ڕەشنووسی دەستووری هەرێمی کوردستان- عێراق، پارێزراو، دەستەبەر و ڕێکخراون بەپێی یاسا بەم شێوەیە:

•ئازادی ڕادەربڕین، بیروباوەڕ، ئایین و ویژدان.

•ئازادی ڕۆژنامەگەری، چاپکردن، ئاگاداری، ڕاگەیاندن، بڵاوکردنەوە و مافی بەدەستهێنانی زانیاری.

•ئازادی کۆبوونەوە، مانگرتن و خۆپیشاندانی هێمنانە.

بۆ وەڵامی ئەو پرسیارەی کە لە سەرەوە ئاراستەمان کرد دەکرێت بڵێین، ئەگەر لە بنەڕەتدا ئازادی بەپێی ڕاگەیەنراو و پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان و لەبەر ڕۆشنایی دەستووری عێراق و ڕەشنووسی دەستووری هەرێمی کوردستان- عێراقدا؛ مافێکی سنووردار بێت بۆ هاووڵاتییان و بە یاسا ڕێکخرابێت، ئەوە لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا ئەو مافە دووجار سنووردارکراوە لە نەبوونی دەستوور و سستی ڕۆڵی یاساکان لە بەرامبەر فەرمانڕەوایی دەسەڵاتی سیاسی. لە واقیعدا بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی ئەو دەسەڵاتە وایکردووە، پرۆسەکانی چاودێری گشتی و لێپرسینەوەی یاسایی لە دەسەڵاتی سیاسی و شێوازی ڕۆڵبینینی ئەرك و بەرپرسیارێتییە یاسایی و ئاکارییەکانی سست بن. بۆیە ئازادە لە پێشێلکردن و بەرتەسککردنەوەی مافی ئازادی هاووڵاتییان.

یەکێك لەو ئازادییانەی کە لە بارودۆخی ئێستای هەرێمی کوردستاندا، کەمترین بواری پیادەکردنی هەبێت، ئازادی ڕادەربڕینە، بەتایبەتیش لە بواری کاری ڕۆژنامەگەریدا. سەرەڕای بوونی یاسای ژمارە (35)ی ساڵی (2007) کە لە ماددەی (2) بڕگەی (1)دا ئاماژە کراوە بە ئازادی کاری ڕۆژنامەگەریی و دەستەبەرکردنی مافی ئازادی ڕادەربڕین و بڵاوکردنەوە بۆ هەموو هاووڵاتییەك.(بڕیاری پەرلەمانی کوردستان- عێراق، 2007) ئامارەکان ڕاستی ئەو بارودۆخە دەسەلمێنن کە پیادەکردنی ئەو مافە بەپێی پێویست نییە و پەسندکردنی یاساکە و گونجاوی لەگەڵ پێوەرە

نێودەوڵەتییەکان بۆ کاری ڕۆژنامەگەری، نەبۆتە هۆکارێك بۆ کەمکردنەوە یان نەهێشتنی پێشێلکارییەکانی ئازادی ڕادەربڕین و فراوانترکردنی مەودای پیادەکردنی ئەو مافە. بۆ نموونە، ساڵی (2013) بەپێی ڕاپۆرتەکانی سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستان، پێشێلکارییەکی زۆر بەرامبەر بە ڕۆژنامەنووسان لە هەرێمی کوردستاندا ئەنجامدراوە؛ لە کوشتن، زیندانیکردن، لێدان، سوکایەتی پێکردن و دەستبەسەرداگرتنی سەرچاوە و ئامرازە ڕۆژنامەگەرییەکان. لەو ڕاپۆرتانەدا هاتووە کە لە شەش مانگی یەکەمی (2013) دا (20) ڕۆژنامەنووس دوچاری (30) جۆری پێشێلکاری بوونەتەوە و لە شەش مانگی کۆتاییدا (42) ڕۆژنامەنووسی دیکە (27) جۆری پێشێلکارییان بەرامبەر ئەنجامدراوە.(ابو الکرم، 2014، ص28) ئاماری ئەم پێشێلکارییانە لە ساڵی (2016)دا بەرزبۆتەوە بۆ (73) حاڵەت.(عومەر، 2016، ل13،9)

یەکێکی دیکە لەو ئازادییانەی کە زۆرجار بە هۆکار و پاساوی جیاجیا و هەندێك جاریش بە ناچارکردن و بەکارهێنانی هێز، ڕێگە بە پیادەکردنی نادرێت، ئازادی خۆپیشاندان و ناڕەزایەتی دەربڕینە، ئەگەرچی ئەنجامدان و پیادەکردنی ئەو مافە بە یاسای ژمارە (11)ی ساڵی (2010) لە هەرێمی کوردستاندا ڕێکخراوە(بڕیاری پەرلەمانی کوردستان- عێراق، 2010)، کەچی جارێکی دیکە ئامارەکان ڕێگریکردن و پێشێلکاری دەسەڵاتی سیاسی بەرامبەر بە هاووڵاتییان لە پیادەکردنی ئەو مافەدا پشتڕاستدەکەنەوە. بۆ نموونە لە ساڵی (2011) زیاتر لە (10) حاڵەتی کوشتنی خۆپیشاندەران لە پارێزگای سلێمانی ئەنجامدرا، لە سەرەتای ساڵی (2014) شدا خۆپیشاندەرێکی دیکە لە قەزای سەید صادق کوژرا.(ابوالکرم، 2014، ص41). لە ساڵی (2016)دا (42) حاڵەتی پێشێلکاری بەرامبەر بە خۆپیشاندەران لە پارێزگاکانی هەولێر، سلێمانی و دهۆك ڕوویاندا.(عومەر، 2016، ل27) ئەو ئامارانە تەنها ژمارە نین، بەڵکو نیشاندەری هزری دەسەڵاتی سیاسین لە بەرامبەر پرسی مافی ئازادی هاووڵاتییان دیاریکردن و ڕێکخستنی ئەو مافەش بە یاسا بەتەنها بەس نییە، ئەگەر هۆشیاریی و هزری ئازادیخوازانە بوونی نەبێت.

ئازادی لە ڕێگای ویژدانێکی هۆشیارەوە دێتەدی کە دیاریکەری ڕەهەند و سنوورەکانییەتی، ویستێکی تایبەتە و دەکرێت لەگەڵ ویستی گشتیدا یەکبگرێت یان بەرهەڵست بێت. ئازادی بەرهەڵستی کە (لە نموونەی ویستی گشتی بێدەنگدا بەرجەستە دەکرێت) بنەمای هەموو دیموکراسییەکە. دیموکراسییەت تەنها چەمکێکی نێو دەستوورەکان نییە، بەڵکو ئەزموونێکە تاك لە نێو گرووپدا زیندوویێتی پێدەبەخشێت؛ چالاکی و کاراییەکە لە چوارچێوەیەکدا کە بەیاساییبوونی کۆمەڵگەیی هەیە، دوای ئەوەی کە بە واقیعیەتی خۆی هۆشیار دەبێتەوە لە ئەزموونە ویژدانییەکان.(الحبابی، 2014، ص(32,33 کەواتە لە ڕێگای بونیادنانی سستمێکی دیموکراسییەوە، ئازادی چەکەرە دەکات و دەمێنێتەوە، لە ڕێگای یەکبوونی جەماوەریشەوە دەپارێزرێت و پاڵپشتی دەکرێت. (شارب،2003،ص60) لێرەوە بەو ڕاستییە دەگەین کە هاووڵاتییان لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا لە ڕێگای گردبوونەوەی جەماوەری، خۆپیشاندان و دەربڕینی بۆچوونە جیاوازەکانەوە گوزارشت لە ئازادیخوازی و هۆشیارییان بۆ بارودۆخە نەخوازراوەکان دەکەن، بەڵام سستمی سیاسی دیموکراس و ئازادیخواز نییە و بەردەوام لە هەوڵی کپکردنی ویستی گشتی و دەنگە جیاوازەکانە.

ئازادییەکی دی کە جێگای سەرنج و گرنگی پێدانی (لۆك) بووە، ئازادی بیروباوەڕ یان ئایین بووە. بۆچوونەکانی (لۆك) سەبارەت بە ئایین، لە بەندی (18)ی ڕاگەیەندراوی جیهانی بۆ مافەکانی مرۆڤ (1948) و ماددەی (18)ی پەیماننامەی نێودەوڵەتی مافە مەدەنی و سیاسییەکان (1966) جەختی لەسەرکراوەتەوە و لە بڕگەی (2)دا هاتووە ((نابێت زۆر بۆ کەسێك بهێنرێت بە جۆرێك ببێتە هۆی کۆتکردنی ئازادییەکەی لەوەی کە پابەندبێت بە ئایینێکەوە، یان ئازادییەکانی لەوەدا پێشێل بکرێت کە خۆی ئایینێك یان بیروباوەڕێك هەڵبژێرێت.)) (UNITED NATIONS, 2016, p49) بەهای ئازادی بیروباوەڕ و پاراستنی لە ژیانی تاکەکاندا، بەتایبەتیش لە کۆمەڵگە فرەئایینەکاندا بوو بە جێگای بایەخپێدانی نێودەوڵەتی. بۆیە کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان ڕاگەیەندراوێکی تایبەت بە ڕەگەزپەرستی و جیاوازی لەسەر بنەمای ئایین یان بیروباوەڕ لە ساڵی (1981) دەرکرد، بەمەبەستی پەرەپێدانی تێگەیشتن، ڕێزگرتن و لێبووردەیی لەو کاروبارانەی پەیوەستن بە ئازادی ئایین و ڕێگەنەدان بە بەکارهێنانی بۆ ئەو مەبەستانەی کە پێچەوانەی بەڵگەنامەی نەتەوە یەکگرتووەکان و ڕێککەوتننامەکانی پەیوەست بەو بابەتەن.(الهیتی، 2011،ص 5)

لە دەستووری عێراقی (2005) ماددەی (41) هاتووە کە ((عێراقییەکان ئازادن لە پابەندبوون بە باری کەسێتییان بەپێی ئایین و ئایینزا و بیروباوەڕ و هەڵبژاردنی خۆیان ئەمەش بەپێی یاسا ڕێکدەخرێت.)) (دستور جمهورية العراق،2005)هەروەها لە ڕەشنووسی دەستووری هەرێمی کوردستان- عێراقدا ژمارەیەك ماددە و بڕگە جەخت لەسەر ازادی پیادەکردنی ئایینە جیاوازەکان دەکەنەوە. لە ماددەی (6)دا ئاماژە بەوە کراوە کە ((دەستوور دان دەنێت بە ناسنامەی ئیسلامی زۆرینە و تەواوی مافە ئایینییەکانی مەسیحی و ئێزدییەکان و ئەوانی تر، سەربەستی و بیروباوەڕ و ڕێوڕەسم و داب و نەریتی ئایینی لە هەرێمدا دابین دەکات.)) هەروەها لە ماددەی (20) بڕگەی (2)دا هەموو جیاکارییەك لەسەر بنەمای ئایین و بیروباوەڕ قەدەغە دەکات. لە ماددەی (34)دا هاتووە کە ((هەر پێکهاتەیەکی ئایینی مافی خۆیەتی ئەنجوومەنێك بۆ گەشەپێدان و ڕێکخستنی کاروباری ڕۆشنبیری، کۆمەڵایەتی و کەلەپووری خۆی دابمەزرێنێ و پەرەپێبدات و بە یاسا ڕێکدەخرێت))(پڕۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان- عێراق، 2009)

لە ئێستادا ئازادی ئایینی لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا لەلایەنی یاسایی و لە ژیانی کرداریشدا تاڕادەیەك دەستەبەرکراو و پارێزراوە بۆ تەواوی ئایینە جیاوازەکان؛ بەڕادەیەك لەو چەند ساڵەی دواییدا زیاتر مافی پیادەکردنی ئایینەکانی وەکو (صابئەی مەندائی، یەزیدی، کاکەیی، فەیلی، شەبەك، یەهودی، زەردەشتی و بەهائی) ڕێگەپێدراوە و لە وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینیدا نوێنەری تایبەتی خۆیان هەیە. داننانی یاسایی بە مافی ئازادی و پیادەکردنی هەموو بیروباوەڕ و ئایینە جیاوازەکان، هەنگاوێکی ئەرێنییانەیە بۆ قۆناغی ئێستای کۆمەڵگەی کوردستانی، چونکە لە ئێستادا زیاتر پێویستی بە لێبووردەیی، پێکەوەژیان و یەکڕیزی بۆچوونە جیاوازەکان هەیە، لە پێناو گەیشتن بە ئامانجە هاوبەشەکان؛ سەرەڕای ئەوەی کە جیاوازییەکان بەردەوامی دەدەنە ژیانی کۆمەڵایەتی و کۆمەڵگەش لە هەژموونی دەسەڵاتی ڕەهای تاك هزری بەدووردەگرن و لە پێکەوەژیان، لێبووردەیی ئایینی و فرە هزری نزیکی دەکەنەوە.

لە توێژینەوەیەکدا کە لە پارێزگاکانی (هەولێر، سلێمانی، دهۆك و هەڵەبجە) ساڵی (2016) ئەنجامدراوە لەسەر (1247) هاووڵاتی لە هەموو پێکهاتە ئایینی، ئایینزایی و نەتەوەییەکان دەرکەوتووە بە ڕێژەی□(84,3) بڕوایان بە ئازادی ئایینی هەیە و (7□7) گرنگی بە بەشداریکردنی هاوبەشییە ئایینییەکان دەدەن لەگەڵ ئەوانەی کە ئایینیان جیاوازە هەروەها (7□5) بڕوایان بە ڕەتنەکردنەوەی ئایینە جیاوازەکان و (7□1) بوونی پەیوەندی کۆمەڵایەتی بەهێز لە نێوان ئەوانەی ئایینیان جیاوازە هەیە و (66□,7) بەشداری لە بۆنە تایبەتەکانی یەکتریدا دەکەن هەروەها□(80,7) ئەو وتارە ئایینییانە وەردەگرن

کە بانگەشە بۆ ڕێزگرتنی ئەوانی دیکە و پێکەوەژیان لەگەڵیاندا دەکەن.(بیدار، 2016، ص46،45،18) بە ووردبوونەوە لەو ڕێژانە ئاستی پەسندکردنی یەکتر و پێکەوەژیانی نەتەوە و ئایینە جیاوازەکان لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا بەدەردەکەوێت، کاتێك پەسندکردنەکە پەیوەندی بە کردەوە و هەڵسوکەوتی تاکەکانەوە هەبێت، ڕێژەکەی کەمتر دەبێتەوە. دەکرێت بڵێین ئەمە دەرخەری بڕوای ڕاستەقینەی هاوولاتییانە بەرامبەر بە یەکتری و سەلمێنەری ئەو ڕەوشەیە ئایینییەیە کە لە ڕۆژگاری ئێستادا دەگوزەرێ.

ئەوەی تا ئێرە ئاماژەی پێکرا دەربارەی مافی ئازادی بوو لەسەر ئاستی کۆمەڵگە بەگشتی، ئەگەر هەندێك ووردتر و لەسەر ئاستی خێزانیدا، بەتایبەتیش لە ئاستی تاکەکەسیدا، لەو مافە بڕوانین بەو بۆچوونە دەگەین کە تێڕوانین بۆ ئازادیی و پیادەکردنی جیاوازە بەپێی توێژەکانی کۆمەڵگە و جێندەر، بە واتایەکی دی ئازادییەکانی کچان لە ژنان و گەنجان لە پێگەیشتووان جیاوازن. ئەم جیاوازییانە لەلایەك بەندن بە تێڕوانین و هزری کۆمەڵایەتی باو، لەلایەکی دی بە جۆری مەیل، داواکاری، پێداویستی و بارودۆخی تایبەتی هەریەکە لەو توێژانە، لە ڕووی جێندەریشەوە ئازادییەکانی نێر و مێ لە حاڵەتی نایەکسانی و نابەرامبەری دایە.

ئەو پرسیارەی کە دەربارەی مافی (ئازادی یەکسان بۆ هەمووان)، جێگای هەڵوەستە لەسەرکردنە ئەوەیە، بۆچی لە هەرێمی کوردستاندا، کۆمەڵگە بەگشتی و دەسەڵاتی سیاسی بەتایبەتی بواری یەکسان بۆ هەموو هاوولاتییان دەستەبەر ناکات لە پیادەکردنی مافی ئازادی بە چاوپۆشین لە جیاوازییەکانیان لە لایەنی پیشەیی، جێندەری، ئینتیمای حزبی، ناوچەگەرێتی و خێڵەکی تد.....؟ ئایا هۆکارەکان پەیوەستن بە ناهۆشیاری و تێنەگەیشتنی چەمکی ئازادی لە لایەن کۆمەڵگەوە، یان نەبوون و پەسندنەکردنی هزری ئازاد لە لایەن دەسەڵاتی سیاسییەوە؟ لە کۆی ئەو خوێندنەوە بابەتییەی کە بۆ مافی ئازادی لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا خرایەڕوو، دەکرێت بڵێین: ناکرێت تەنها بە دەقێکی یاسایی یان بە گووتارێك گوزارشت لە بوونی ڕاستەقینەی ئازادی بکرێت، چونکە ئازادی بە کردەوە دەسەلمێنرێت و ڕادە و ئاستەکەشی ئاماژەیەك دەبێت بۆ ڕەتکرنەوە و پەسندنەکردنی هەر جۆرە ڕێگرییەکی نەتەوەیی، سیاسی، کۆمەڵایەتی و کولتووری لە هەمان کاتدا دەبێتە هۆکارێك بۆ لێبووردەیی، پێکەوەژیان و لێکتێگەیشتنی تەواوی چین و توێژە جیاوازەکانی کۆمەڵگە لە هەر نەتەوە و ئایینێك بن.

دەرئەنجامەکانی توێژینەوەکە

ئەو دەرئەنجامانەی کە ئەم توێژینەوەیە پێیگەیشتووە ئەمانەی خوارەوەن:

•ئازادی ڕەفتارێکی کۆمەڵایەتییانەی مرۆڤە، پەیوەستە بە سروشتی بوونی مرۆییەوە، هەر بەو هۆیەش مرۆڤ بوونەوەرێکی ئازادە لە ژیان، بیرکردنەوە و کرداردا تا ئەو ئاستەی ئازادییەکەی نەبێتە مایەی ئازارادنی هەست و ویژدان و دەستدرێژیکردنەسەر پیرۆزییەکانی ئەوانی دیکە، ئەمەش بەو مانایە دێت کە ئازادی مافێکە لە مۆرکە سروشتییەکەی داماڵدراوە و بە یاسای داڕیکراو بە مەدەنی کراوە.

•نەبوونی دەستوورێکی هەمیشەیی کە سنوور و شێوازی فەرمانڕەوایی دەسەڵاتی سیاسی لە هەرێمی کوردستاندا ڕێبکخات و هاوسەنگییەك لە نێوان مافی ئازادی و پیادەکردنی دەسەڵات دروست بکات هەروەها سستی ڕۆڵی دادگا و دەسەڵاتی دادوەری و کەموکورتی ڕێ و شوێنە یاساییەکان، هۆکاری سەرەکیین لە پێشێلکردنی مافی ئازادی لە زۆربەی ئاستەکانی کۆمەڵگەدا.

•هاوولاتییان لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا یەکسان نین لە پیادەکردنی مافی ئازادی، بەتایبەتیش لەوەی کە پەیوەستە بە دەربڕینی بۆچوونە جیاوازەکان و نارەزایەتی دەربڕین بەرامبەر بە بارودۆخی هەنووکەیی، گەندەڵی و کەموکورتییەکانی سستمی دەسەڵاتدارێتی لە هەرێمی کوردستاندا. ئینتیمای حزبی، ناوچەگەری و خێڵەکی، پیشە و پێگە حکومی و حزبییە باڵاکان کراونەتە پێوەر بۆ پیادەکردنی ئاستی ئازادی تاکەکان.

•پێداگیری پەرلەمان و حکومەتی هەرێمی کوردستان لەسەر ڕێکخستن، بە یاساییکردن و دانانی زمارەیەك مەرج لەسەر هەندێك مافی ئازادی نموونەی: خۆپیشاندان، گردبوونەوەی جەماوەری و چاپ و بڵاوکراوەکان دەرخەری ئەو ڕاستییەن کە دەسەڵاتی سیاسی دەنگە جیاوازەکان پەسند ناکات و هاوولاتییان ئازاد نین لە دەربڕینی بیروبۆچوونەکانیان، بە

تایبەتیش لەو پرس و بابەتانەی کە پێچەوانەی هزر و ئایدۆلۆژیای دەسەڵاتن و بە مەترسییەکی دادەنێت بۆ سەر بەرژەوەندییە تایبەتی و کەسییەکانی.

•لەم چەند ساڵەی دواییدا تاڕادەیەك ئازادی ئایینی لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا دەستەبەرکراوە بۆ سەرجەم نەتەوە و پێکهاتە جیاوازەکان، ئەگەرچی تا ئێستا بەشێك لە هاوولاتییان بەپێی پێویست ئامادەباشی ئەوەیان تێدا نییە بیروباوەڕ و ئایینی راستەقینەی خۆیان ئاشکرابکەن، بە تایبەتیش ئایینەکانی وەکو یەهودی و زەردەشتی، چونکە بە بەراوورد بە ئایینەکانی وەك ئیسلامی و مەسیحی کەمتر بواری پیادەکردنی ئازادانەیان بۆ رەخساوە.

•لە ئێستادا هاوولاتییان هۆشیارترن بە ماف و ئازادییەکانیان، سەرەڕای بەربەست و رێگرییەکانی دەسەڵاتی سیاسی، کەم تا زۆر هەڵوێست وەردەگرن و رەزامەندنەبوونی خۆیان بەرامبەر بە هەڵومەرج و بارودۆخە نەخوازراوەکان دەردەبڕن.

راسپاردەکانی توێژینەوەکە

لە کۆتایی ئەم توێژینەوەیەدا بەپێویستی دەزانین ئەم راسپاردانەی خوارەوە ئاراستەی لایەنی پەیوەندیدار بکەین، بە ئامانجی بە مەدەنیکردنی کۆمەڵگەی کوردستانی و بە دیموکراسیکردنی دەسەڵاتی سیاسی لە هەرێمی کوردستان-عێراقدا:

•ئازادی مافێکی سروشتی هەر تاکێکە، لەبەرئەوە پێویستە هاوولاتییان بە ئاگایی و هۆشیارانەتر و بە گرتنەبەری رێ و شوێنی گونجاو گوزارشت لەو مافەیان بکەن، بە شێوەیەك نەبێتە هۆکاری بریندارکردنی هەستی کەسانی دیکە و زیان گەیاندن بە هیچ لایەنێك، بۆ ئەوەی بتوانن ئازادانە پیادەی ئازادییەکانیان بکەن.

•دەستەبەرکردنی راستەقینەی ئازادی و پارێزگاری لێکردنی، لە رێگای بوونی دەستوور، سەروەری یاسا و جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکانی یاسادانان، جێبەجێکردن و دادوەری هەروەها لەناوبردنی دەستتێوەردانی دەسەڵاتی حزبی دێتەدی. بۆیە چارەسەرکردنی پرسی سەرۆکایەتی هەرێم و وەلانانی ململانێ ناوخۆییەکان پێویستییەکی هەنووکەیی گرنگن بۆ تێپەڕاندنی قەیرانی سیاسی و گەڕاندنەوەی دەسەڵاتە یاساییەکان بۆ رێڕەوەی راستەقینەی خۆیان کە بە هۆیەوە ئازادییەکان پارێزراوتر دەبن.

•ناکرێت دیموکراسییەت تەنها دروشم و گووتاری دەسەڵاتی سیاسی بێت، بەڵکو پێویستە دەسەڵات رێگە خۆشکەربێت بۆ پیادەکردنی ئازادانەی تەواوی ماف و ئازادییەکانی هاوولاتییان بەبێ جیاوازی، بۆ ئەوەی سستمی دەسەڵات و فەرمانڕەوایی لە هەرێمی کوردستاندا گوزارشتی راستەقینەی دیموکراسی بێت.

•پێویستە پەرلەمانی کوردستان بە رۆڵ و بەرپرسیارێتی یاسایی خۆیدا بچێتەوە لە چاودێریکردنی حکومەت و بەرپرسە باڵاکانی هەروەها بە تەواوی دەسەڵات و دەستتێوەردانی حزبی لە کاروباری حکومی و پەرلەمانیدا نەهێڵێت.

•سەرۆکایەتی حکومەتی هەرێم، پەرلەمانی کوردستان و دەسەڵاتەکانی یاسادانان، جێبەجێکردن و دادوەری و تەواوی لایەنە بەرپرسەکانی دیکە پێویستە بەرپرسیارانەتر هەڵسوکەوت لەگەڵ پرسەکانی مافی مرۆڤ و ئازادییە گشتییەکان بکەن و پاڵپشتی ویستی گشتی هاوولاتییان بن.

•ئایین لە کۆمەڵگەی کوردستانیدا، بابەتێکی هەستیارە، بۆیە پێویستە پیادەکردنی نەریت و رێوڕەسمە ئایینییەکانی کەمینەکان بە یاسایی بکرێت، بۆ ئەوەی بە ئازادانەتر گوزارشت لە بیروباوەڕی خۆیان بکەن.

سەرچاوەکان

ئیبراهیم، زەکەریا (2013). *کێشەی ئازادی*. و:قەرەداغی، محەمەد مستەفا. سلێمانی: چاپخانەی روون.

جەهانبەگلوو، رامین(2009). *دەسەڵات و ئازادی*. و: جەماڵی، عەتا.هەولێر: چاپخانەی هاوسەر.

ئەلحەسەن، ئیحسان محەمەد(2012). *ئینسیکلۆپیدیای کۆمەڵناسی*.و: مەلا حەسەن، دانا. سلێمانی: دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.

لۆك، جۆن(2011). *نامەیەك لە بارەی لێبووردەییەوە*.و: عەلی, عەبدورەزاق. هەولێر: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس.

موحسنی، مەنوچێهر(2006). *دەروازەکانی کۆمەڵناسی*.(چ.2). و: سیوەیلی، رێبوار و ئەوانی تر.هەولێر: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی.

سۆفی، دانا سەعید(2016). *مافی زانیاری- دەستکەوتنی زانیاری و بەهێزکردنی رۆڵی رێکخراوەکانی کۆمەڵی مەدەنی لە کۆمەڵگای دیموکراسیدا*. هەولێر: چاپخانەی شەهاب.

عومەر، هیوا(2016). *راپۆرتی رەوشی ئازادی رادەربڕین لە هەرێمی کوردستانی عێراق لە ساڵی 2016 دا*.هەولێر: بڵاوکراوەی رێکخراوی ئاشتی و ئازادی لە کوردستان.

ابو الکرم، رقية(2014). *تقرير عن واقع حرية التعبير و الرأی فی العراق و إقليم کوردستان العراق فی سنة 2013*. اربيل: منظمة المسلة لتنمية الموارد البشرية.

بيدار، آدم(2016). *واقع التعايش و تقبل الأخر و خطاب الکراهية علی الأساس الدينی لدی عينة من محافظات إقليم کوردستان العراق- دراسة ميدانية*. اربيل: منشورات منظمة المسلة لتنمية البشرية و المنظمة PAX.

جرار، أمانی غازی(2012). *حقوق ألإنسان و تربية السلام*.عمان: دار وائل للنشر و التوزيع.

الهيتی، نعمان عطا الله(2011). *حقوق ألإنسان القواعد و ألأليات الدولية*. سوريا: دار و المؤسسة رسلان للطباعة و النشر و التوزيع.

الحسن، إحسان محمد (2005). *مناهج البحث العلمی*. عمان: دار وائل للنشر و التوزيع.

الحبابی، محمد عزيز(2014). *من الحريات الی التحرر*. بيروت: الشبكة العربية للأبحاث و النشر.

الطهراوی، هانی علی(2007). النظم *السياسية و القانون الدستوری*.عمان: دار الثقافة للنشر و التوزيع.

يحيی، ناصر أحمد(2009). *تدويل حقوق الإنسان*.أربيل: مرکز بحوث العلاقات.

مونتسکيو(1953).*روح الشرائع*. ت: زعيتر، عادل.القاهرة: اللجنة الدولية لترجمة الروائع ألإنسانية (ألأونسکو).

مجذوب، محمد سعيد(2014).*ا لنظرية العامة لحقوق الإنسان*. لبنان: المؤسسة الحديثة لکتاب.

الصقور، صالح(2009). *موسوعة الخدمة ألإجتماعية المعاصرة*.عمان: دار زهران للنشر و التوزيع.

قرقور، نبيل(2010).*حقوق ألإنسان بين المفهوم الغربی الإسلامی*. ألأزاريطة: دار الجامعة الجديدة.

الربيعی، صاحب(2011). *رؤية فی مؤسسات الدولة و المجتمع*. سورية: صفحات للدراسات و النشر.

الشاوی، منذر(2013). *دولة القانون*. بغداد: الذاکرة للنشر و التوزيع.

شارب، جين(2003). *من الدکتاتورية الی الديمقراطية*(ط.2). ت: عمر، خالد دار. بوسطن: مؤسسة ألبرت أينشتاين.

خالد، حميد حنون(2012). *حقوق ألإنسان*. بغداد: مکتبة السنهوری.

Locke, John (1977). *THE SECOND TREATISE OF GOVERNMENT* . ED: PEARDON, THOMAS P. . S. L. : THE LIBRARY OF ARTS.

Locke, John (1967). *Tow Treatises of Government*. ed: Peter,asle H.. S.L.: Cambridge University Press.

Welch, Shay (2012).*A theory of freedom: feminism and the social contract*. New york: palgrave Macmillan

Dunfee, Thomas W. , Smith, N.Craig Ross & Ross Jr, William T. (1999).*Social Contracts and Marketing Ethics*.Journal of marketing. (633), pp. 14-33.

مجلس النواب العراقى. (2005). *دستور جمهورية العراق*. بغداد.

حكومەتى هەرێمى كوردستان- وەزارەتى مافى مرۆڤ. (2006). *جارِى جيهانى مافى مرۆڤ*.هەولێر: چاپخانەى كاروان.

بڕيارى پەرلەمانى كوردستان- عێراق. (2007). *ياساى كارى رۆژنامەگەرى لە كوردستان*. (ژ.35). هەولێر: لەم سايتە وەرگيراوە: http://WWW.kurdistan-perliamant.org/files/articles/221008121630 وەرگيراوە لە: [15ى ئادارى 2017].

پڕۆژەى دەستوورى هەرێمى كوردستان- عێراق. (2009). هەولێر: لەم سايتە وەرگيراوە: http://WWW.krp.org/docs/draftconst-kurdish. وەرگيراوە لە: [12ى كانوونى دووەمى 2017]

United Nations. (2016). *پەيماننامە بنەڕەتييە نێودەوڵەتييەكانى مافەكانى مرۆڤ*. و: نێردەى نەتەوە يەكگرتووەكان بۆ هاوكاريكردنى عێراق. هەولێر: ئۆفيسى مافەكانى مرۆڤ.12

الحرية في المجتمع الكوردستاني- على ضوء نظرية العقد الاجتماعي لدى جون لوك

الاستاذة اسرين زرار قادر

الملخص

ظهور الحرية كرد فعل للظلم و الاستبداد برزت في قرن السابع عشر و الثامن عشر، عندما اهتم الفكر و الفلسفة الاوروبية بحقوق الفرد، خاصة بعد الثورة الفرنسية، مفهوم الحرية دخلت الى النصوص الدستورية الى جانب تأثيرات ثورة استقلال امريكا و كتابة الدستور الامريكي وفق الحريات الفردية. لذلك هناك ترابط وثيق بين الحرية و القوانين. المجتمع الحر، مجتمع تسود فيها سيادة القانون و احترام حقوق الانسان و الحريات. يعتقد (هيكل) بأن الشيء الوحيد لم يكن فيها حرا، هي حريته. هذا يبين تلك الحقيقة بأن الانسان لا يتنازل عن حقوقه الاساسية، بل أن الحرية هي جزء لايتجزء من وجوده و حياته. الانسان الحر يعني الفكر الحر. الفكر و سلوك الحر اساس اختراع و تغير المجتمع نحو التقدم و التطور و المدنية. (جون لوك) من الاوائل للدعوة الى فكرة المجتمع المدني في افكاره لتأسيس مجتمع مدني قانوني يؤكد على ضرورة ضمان حقوق الانسان و الحريات العامة.

المفاهيم الاساسية: المجتمع الكوردستاني، الحرية، حقوق الانسان، القانون، العقد الاجتماعي.